

Bijlage HAVO
2026

tijdvak 2

geschiedenis

Bronnenboekje

bron 1

Een portret van de Italiaanse geestelijke Daniele Barbaro, gemaakt tussen 1556 en 1562:

Toelichting:

Naast Barbaro staat zijn boek uit 1556 met de vertaling van en het commentaar op het boek over architectuur van de Romeinse bouwmeester Vitruvius.

bron 2

In 1631 schrijft een kolonist vanuit New England (aan de oostkust van Noord-Amerika), aan zijn vader over het arriveren van een schip uit Engeland:

Ik ontving van het schip een rantsoen meel, en de gouverneur vertelde me over honderd kilo kaas, waarvan ik een deel heb ontvangen. Ik dank u er nederig voor. Ik had twee koeien verwacht, die ik nog niet heb, maar ik verlang niet meer dat u mij ze stuurt, omdat het land niet is zoals we het hadden verwacht. Liefhebbende vader, ik zou u willen smeken mij boter en ongemalen mout te sturen. (...) En stuur mij alstublieft vier of vijf meter stof om wat kleding te maken. En liefhebbende vader, ook al ben ik ver van je verwijderd, toch bid ik dat u aan me denkt (...) want we kunnen hier niet leven zonder voorzieningen uit het oude Engeland.

bron 3

In 1767 kondigt Catharina de Grote, de keizerin van Rusland, in een decreet (wet) aan:

En mocht het zo zijn dat zelfs na de publicatie van het huidige decreet van Hare Keizerlijke Majesteit lijfeigenen en boeren hun landheren niet op de juiste manier gehoorzamen en de moed zouden hebben om onwettige petitiees in te dienen waarin ze klagen over hun landheren (...), dan zullen zowel degenen die de klachten indienen als degenen die de petitiees opschrijven, worden gestraft met de knoet¹⁾ en onmiddellijk naar Nerchinsk²⁾ worden gedeporteerd voor dwangarbeid voor het leven. En ze zullen worden meegeteld als onderdeel van het quotum aan rekruten dat hun landheren aan het leger moeten leveren. En om ervoor te zorgen dat mensen overal van het huidige decreet op de hoogte kunnen zijn, zal het in alle kerken op zondagen en heilige dagen worden voorgelezen gedurende een maand nadat het is ontvangen.

noot 1 Een knoet is een stok of zweep.

noot 2 een Russische stad in Siberië

bron 4

In mei 1789 pleit de Britse politicus William Wilberforce tijdens een debat in het parlement voor de afschaffing van de slavenhandel. Een fragment uit zijn toespraak:

Zelfs als het aantal negers¹⁾ [door de afschaffing van de slavenhandel] tekortschiet, zijn er toch nog veel andere middelen te krijgen (...) – de introductie van de ploeg en andere machines – de arbeidsdeling die in de vrije en beschaafde wereld zo veel welvaart gebracht heeft – het verminderen van het aantal negers als bedienden, van wie er nu niet minder dan twintig tot veertig in zelfs gewone families werkzaam zijn. Al deze zaken noem ik hier alleen maar om aan te tonen dat West-Indië (het Caribische gebied) niet beroofd is van alle middelen om de landgoederen te bewerken, zoals sommigen vreesden.

noot 1 Met deze term worden in die tijd mensen van Afrikaanse afkomst bedoeld.

Moderne tijd

bron 5

In 1832 richten enkele Engelse landarbeiders de *Friendly Society of Agricultural Labourers* (de vriendschappelijke vereniging van landarbeiders) op. Een grootgrondbezitter geeft hen aan bij de autoriteiten en ze worden gearresteerd. In een Schotse krant van 29 maart 1834 staat:

Deze maandag zijn zes arbeiders (...) veroordeeld voor het afleggen van een onwettige eed. De gevangenen behoorden tot de *Friendly Society of Agricultural Labourers*, die de regel had dat als een meester probeerde de lonen van zijn werkers te verlagen, dat dan degenen die lid waren van de vereniging zouden stoppen met werken. (...). Twee mannen, genaamd Lock en Legg, getuigden dat ze zich hadden aangesloten bij de vereniging en dat ze geblinddoekt naar een kamer in een huis in Tolpuddle waren gebracht. Daar hadden ze gezworen om te staken voor lonen [tegen loonsverlaging] als anderen dat ook deden.

bron 6

In 1858 wordt *Het verhaal over de Indiase Opstand, van het begin tot de inname van Lucknow* gepubliceerd. In het boek staat deze prent met de titel *De massamoord in Delhi*:

Toelichting:

De mannen met geweren zijn Indiërs.

Rechts zijn Britse vrouwen, mannen en kinderen afgebeeld.

bron 7

Op 20 januari 1887 wordt Mattheus Everaerts, 34 jaar, voormalig fabrieksarbeider te Maastricht, ondervraagd door een parlementaire onderzoekscommissie. Het gesprek wordt gevoerd tussen de voorzitter van de commissie (V.) en Everaerts (A.):

V. Wat zag je dan?

A. Dan zag ik hoe de mensen, als zij uit die gloeiende ovens kwamen, ellendig gingen zitten. Ik dacht: hoe kan God dat toelaten. Ik zou zo niet willen werken en ging liever voor tien jaar naar de Oost¹⁾. Men kon de mensen niet herkennen van het zweet. Het was niet om aan te zien. De cassettes²⁾ waren zo heet en gloeiend dat ze niet in de hand waren te houden. Waarom konden die niet een dag blijven staan tot ze bekoeld zijn? (...)

V. Heb jij dus het uithalen van de ovens wel gezien?

A. Ja, vroeger en later. En het was niet om aan te zien zoals de mensen het zweet afliep.

V. Dat een mens zweet en zich moe maakt, dat gebeurt meer. Maar was dit zo erg dat toen jij als jongen van twaalf jaren dit zag, jij begreep dat dit zo erg was?

A. Ja.

noot 1 Everaerts bedoelt werken in de kolonie Nederlands-Indië.

noot 2 een vuurvast ovengereedschap dat het aardewerk moet beschermen in de oven

bron 8

In 1880 schreef de Iers-Britse schrijfster Annie Besant in een essay:

Verkondig niet alleen dat Indiërs in aanmerking zullen komen voor de hoge posities in het bestuur. Plaats hen daar. Laat Indiase rechters rechtspreken; laat Indiase officieren promoveren tot het opperbevel van het leger. (...) Laat de belastingheffing aan de Indiërs over. Zij begrijpen de noden en de bekwaamheden van hun eigen mensen beter dan wij.

bron 9

In 1922 verschijnen de memoires van de voormalige keizer Wilhelm II. Hierin schrijft hij over de situatie van Duitsland aan het einde van de oorlog en vlak daarna:

Dertig jaar was het leger mijn trots. Ik heb voor het leger geleefd en gewerkt. En nu, na vierenhalf schitterende oorlogsjaren met ongekende overwinningen moest het bezwijken onder de dolkstoot van de revolutionairen, en dat op het moment dat de vrede dichtbij was! (...) Op deze jaren van zware beproeving zal de bevrijding volgen van een juk dat men een groot, sterk en eerlijk volk onrechtmatig heeft opgedrongen. Dan zal iedereen weer blij en trots zijn dat hij een Duitser is. (...) Ik geloof in de vernietiging van het verkeerde vonnis van Versailles, omdat verstandige mensen in het buitenland en in Duitsland zelf tot inzicht komen. Ik geloof in het Duitse volk en in de voortzetting van zijn vredelievende taak in de wereld die werd onderbroken door een vreselijke oorlog die Duitsland niet heeft gewild en waar het zich dus ook niet schuldig aan heeft gemaakt.

bron 10

Wilfred von Oven is de persvoorlichter van de Duitse minister van propaganda Joseph Goebbels. Hij schrijft in 1943 in zijn dagboek dat Goebbels het volgende over een nationaalsocialistische jongerenbeweging zegt:

Ik heb er zeker niets tegen dat meisjes binnen redelijke grenzen meedoen aan gymnastiek of sport. Maar waarom moet een toekomstige moeder marcheren met een rugzak? Ze moet gezond en krachtig zijn, maar ook gracieus en leuk om te zien. Daaraan kunnen de gymnastische oefeningen binnen redelijke grenzen bijdragen, maar ze hoeft geen spierbundels van armen of benen te hebben en de tred van een soldaat. Ik sta het hoe dan ook niet toe dat de Berlijnse meisjes in kerels veranderen.

bron 11

Poster van de CDU, de partij van Adenauer, uit 1953:

Toelichting:

De soldaat draagt een pet met een rode ster, symbool van het communisme.
Op de achtergrond is de Dom van de West-Duitse stad Keulen te zien.

Vertaling van de tekst:

Hij is bewapend. Willen jullie hem hier hebben?

bron 12

Het damesblad *Margriet* houdt in 1974 een enquête onder zijn lezers. De uitkomst van deze enquête wordt in het blad gepubliceerd en voorzien van commentaar door Hedy d'Ancona, de hoofdredacteur van het feministische maandblad *Opzij*:

Mevrouw en meneer T. verdelen eerlijk alle huishoudelijke bezigheden en de verzorging van hun drie kinderen. Om dat te kunnen doen, hebben zij beiden een baan voor halve dagen: hij 's ochtends, zij 's middags. Wat vindt u van meneer T.?

Voor zo'n man zou ik geen waardering hebben	13%
Volgens mij maken het huishouden en de verzorging van de kinderen toch een Jan Hen ¹⁾ van een man	7%
Het doet mij niets	15%
Ik bewonder hem, maar zo'n huwelijk zou ik niet willen	44%
Ik bewonder hem, ik wou dat ik zo'n huwelijk had	21%

Commentaar van Hedy d'Ancona:

Voor de overgrote meerderheid hoeft het (nog?) niet: één op de vijf vrouwen zou zo'n huwelijk willen. Maar er is wél waardering voor hem, bewondering zelfs, en die is het grootst bij de jongeren, ongehuwden.

noot 1 Dit is een spotnaam voor een man die vrouwentaken op zich neemt.

bron 13

In de eenentwintigste eeuw wordt aan Europeanen in verschillende landen gevraagd terug te kijken op de campagne die gevoerd wordt bij de introductie van de euro. De Nederlandse Wiegertje Postma zegt:

Het geheugensteuntje dat ons moest helpen bij het onthouden van alle landen die aan de euro meededen, was: 'DING FLOF BIPS'¹⁾ (...) Hoe ongeloofelijk knullig de drie woorden ook waren, iedereen kon het onthouden. Verveelde kinderen zagen er zelfs een spel in om de namen van de landen zo snel mogelijk op te kunnen noemen. (...) In 2011 vond het Genootschap Onze Taal het nodig om het Nederlandse volk te laten stemmen over een nieuwe versie. Met 26% van de stemmen werd 'SMS FF BONDIGE CLIPS' de uiteindelijke winnaar.

noot 1 Dit zijn de beginletters van de landen die de euro invoeren.

Tijdvak 5

- het begin van de Europese overzeese expansie
- het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling
- de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke Oudheid
- de protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had
- het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat

Tijdvak 6

- het streven van vorsten naar absolute macht
- de bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek
- wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie
- de wetenschappelijke revolutie

Tijdvak 7

- rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
- voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme)
- uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme
- de democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

Tijdvak 8

- de industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving
- discussies over de 'sociale kwestie'
- de moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie
- de opkomst van emancipatiebewegingen
- voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces
- de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme

Tijdvak 9

- de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie
- het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme
- de crisis van het wereldkapitalisme
- het voeren van twee wereldoorlogen
- racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden
- de Duitse bezetting van Nederland
- verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering
- vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme

Tijdvak 10

- de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
- de dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld
- de eenwording van Europa
- de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen
- de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen